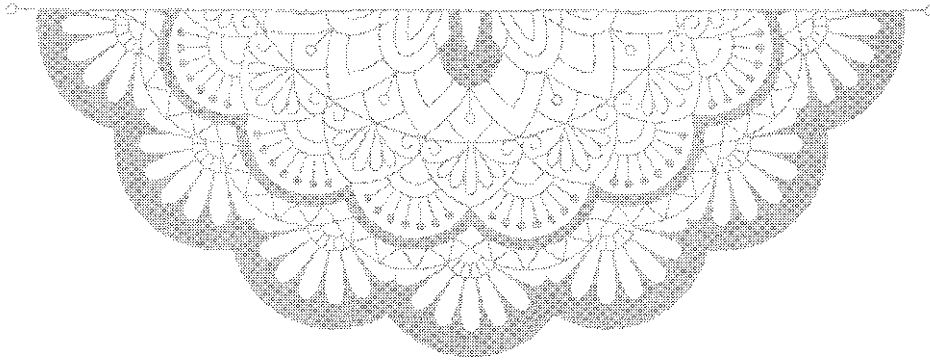

וחנה היא מדברת על ליבה

בהפטרת היום הראשון של ראש השנה אנחנו קוראים על תפילת חנה, ועל השיח בינה ובין עלי.

עלי וחנה מבטאים שתי תנועות נפש בעבודת התפילה של ראש השנה: המלכת ה' מתוך התבטלות לרצונו מחד, ובקשת הצרכים האישיים שלנו מאידך.

מברכתו של עלי לחנה, מתוך הסכמה עם דעתה, אנחנו לומדים להמליך את ה' בתוך רצונותינו.

ויחשבה לשיכורה

בהפטרת יום ראשון דראש השנה, שהיא תחילת ספר שמואל, מסופר אודות חנה, אשת אלקנה, ותוכן הדברים, שבתחילה "ולחנה אין ילדים"¹, ולאחר מכן, על ידי תפילתה בהיותה בשילה במשכן, נפקדה בבן - שמואל הנביא.

והנה, המכוון בקריאת ההפטרה בחגים, וכן בכל ההפטרות, הוא - על דרך קריאת התורה, מלשון הוראה - שיהודי ילמד מזה הוראה בעבודתו בשבת זו ובחג זה.

וכן הוא גם בעניננו: אף על פי שהטעם לקריאת הפטרה זו בראש השנה הוא לפי שבראש השנה נפקדה חנה - כוללת הפטרה זו כמה וכמה הוראות בעבודתו של יהודי בראש השנה (ועוד כמה וכמה הוראות בכלל).

וכיון שה"עבודה" אשר הביאה לפקידת חנה - שהיא הנקודה העיקרית של ההפטרה בשייכותה לראש השנה, כנ"ל - היתה תפילתה בשילה, מסתבר לומר, שהלימוד העיקרי מן ההפטרה בנוגע לעבודתו של יהודי בראש השנה מצוי בתפילת חנה ובפרט לפי הדעה שהובאה בספר השל"ה², שגם תפילת חנה היתה בראש השנה.

מעשה פקידת חנה נקרא בהפטרות ראש השנה לא רק בשל השייכות הכרונולוגית. כל הפטרה באה ללמד אותנו על עבודת ה' המיוחדת את השבת והמועד שאנחנו נמצאים בהם, ומהפטרות ראש השנה, שעוסקת בסיפור תפילת חנה ופקידתה, אנחנו לומדים על עבודת התפילה המיוחדת לראש השנה.

ויובן בהקדם הביאור בסיפור תפילת חנה - שבתחילה חשבה עלי הכהן ל"שכורה" לפי שתפלתה היתה באופן של "מדברת על לבה..."³, ולכן אף הוכיחה על כך "עד מתי תשתכרין"; ועל זה השיבה לו חנה "לא אדוני... ואשפוך את נפשי לפני ה'".³

דלכאורה אינו מובן:

(א) כיצד יתכן שטעה עלי הכהן טעות שכזו - מן הקצה אל הקצה! - ותמורת זאת שיכיר בה שהיא מתפללת בשפיכת הנפש. חשבה ל"שכורה"?

(ב) אף באם תמצא הסברה לטעות זו על ידי עלי - עדיין אינו מובן: מדוע מסופר על כך בתורה? הלא אפילו "בגנות בהמה טמאה לא דבר הכתוב"⁴, ועל אחת כמה וכמה, להבדיל, בנוגע לעלי הכהן!

(ג) כיון ש"ויחשבה... לשכורה"⁵ - מדוע המתין עלי בדברי התוכחה עד אשר סיימה תפילתה (כפירוש רש"י על התיבות "ועלי שומר את פיה"⁶ - לשון המתנה), הרי היה לו להפסיקה מיד ולהשתדל שיוציאוה מבית ה'?

מכל האמור מוכח, שעלי לא חשבה לשכורה במובן הפשוט, אלא ל"שכורה" בענין התפלה. פירוש, דכיון שתפילת חנה היתה באופן ש"הרבתה להתפלל" - הרי זו תפלה יתירה מן המדה, שאינה דבר רצוי בשעה שעומד האדם לפני ה' בבית ה'.

ומענה חנה על כך היה - "ואשפוך את נפשי לפני ה'", היינו, שכאשר ההנהגה ש"הרבתה להתפלל" באה מתוך שפיכת הנפש, אין זה ענין של "שכרות" בתפלה, אלא אדרבה, זוהי דרגא נעלית בתפלה.

וזוהי גם השייכות של תפילת חנה לראש השנה - דעל פי הטענה והמענה שבין עלי הכהן לחנה אודות התפלה בבית ה', מתבאר התוכן הכללי של תפלת חנה ושל כמה תפלות בראש השנה, כדלקמן.

השכרות שאליה התכוון עלי לא הייתה שכרות מיין, אלא שכרות רוחנית. עלי הכהן עסק כל חייו בעבודת המשכן מתוך התבטלות תמידית בפני רצון ה', ולכן הוא סבר שאין מקום לצער ולכאב הפרטיים כאשר עומדים בתפילה ובמיוחד כאשר מתפללים בבית ה'. לדעתו העמידה לפני ה' צריכה להגיע מתוך התבטלות לרצונו והרפיה מן הרצונות האנושיים.

כאשר עלי ראה את חנה שופכת את ליבה בתפילתה, שקועה בצערה ומתחננת לישועה, הוא חשב שמרוב צערה היא אינה שמה לב למעמד שבו היא נמצאת ורצונותיה החזקים נוסכים בה "שכרות", ולכן פנה אליה ושאל אותה "עד מתי תשתכרין". בתגובה, הסבירה לו חנה את המעלה שיש דווקא בתפילה מן הסוג הזה, ומן השיח ביניהם אנחנו לומדים על תפילת ראש השנה.

בקשות אישיות מול המלכת ה'

בנוגע לתפלות ראש השנה, מצינו שני ענינים הפכיים:

ראש השנה הוא יום הדין על כל צרכי האדם, הן ברוחניות והן בגשמיות. וכמו שנאמר "כי חק לישראל הוא משפט לאלקי יעקב"⁷: חק לישראל - מלשון "הטריפני לחם חוקי"⁸ - היינו דין ומשפט על המזונות, ובכלל זה כל הצרכים הגשמיים; ו"משפט לאלקי יעקב" הוא דין ומשפט על ענינים רוחניים, היינו, כמה יומשך "גילוי אלקות בנפשו"⁹ של האדם; ולכן מבקשים בתפלות ראש השנה בני חיי ומזוני, וגם הצלחה בענינים רוחניים.

אלא שמאידך גיסא, כידוע, נקודת העבודה דראש השנה, שעיקרה בתפלה, הוא הכרתת הקב"ה למלך, ובלשון חז"ל "שתמליכוני עליכם"¹⁰, וכן אנו אומרים בתפלת ראש השנה: "מלוך על העולם כולו בכבודך", "מלך על כל הארץ", ועוד. והכרתת המלך וקבלת מלכותו נעשות דוקא על ידי תנועה של ביטול בתכלית, כשהאדם משעבד עצמו לגמרי למלך עד שאינו חש כלל ברצונותיו ה"פרטיים". וביטול זה הוא המעורר את המלך ש"יקבל" את ההכרתה.

והלא שני ענינים אלו הם תרתי דסתרי: כאשר עומד האדם בביטול בתכלית למלך, הרי הוא מושלל לגמרי מכל מחשבה ובקשה על דבר צרכיו האישיים, שיש להם מקום רק כשיש לו רצונות משלו. והדברים אמורים אפילו בנוגע לצרכים רוחניים, ועל אחת כמה וכמה - בנוגע לבקשות גשמיות, שעליהן הוא עיקר הדין דראש השנה, כמבואר בהגהות מיימוניות¹¹.

וכידוע מה שכתוב בתיקוני זהר, שאלו המבקשים "ביומי דכפורי... מזונא סליחה וכפרה וחיי, כתבנו לחיים"¹², הם ככלבים הצועקים "הב הב" ותן תון, לפי שחושבים על עצמם, ולא על השכינה.

אבל, מאידך גיסא, בקשות אלו של צרכי האדם נתקנו בנוסח התפלה על ידי חז"ל, והם ביארו טעם הדבר, שאז הוא עת הרצון למילוי הבקשות וכו'. ומזה מובן, שבקשות אלו צריכות להיות לא רק מצד קבלת עול - היינו, דכיון שצוה הקב"ה על איש ישראל לבקש צרכיו בראש השנה, הרי הוא

עושה כן רק כדי לקיים את רצון העליון - אלא באופן שיש לו לאדם רצון והרגש בצרכים המבוקשים.

כלומר: מחד גיסא, על האדם לרצות ולכוון בחלק זה שבתפלה שיתן לו הקב"ה את צרכיו, ולשם כך בהכרח שיחוש את מציאותו האישית, וירגיש את החסר לו; אך ביחד עם זה, עליו להיות חדור במילוי התפקיד של "תמליכוני עליכם", ולזה דרוש ביטול בתכלית, השולל את מציאותו שלו.

משמעותה של המלכת ה' על עצמנו היא השתעבדות מוחלטת אליו, שבעקבותיה מתמוססים מאליהם כל הרצונות האישיים - הרוחניים והגשמיים. ולכן, תפילה שיש בה בקשות אישיות בזמן כזה אינה רק מסיחה את דעתנו מן העיקר, אלא גם יוצרת תנועה נפשית הפוכה לגמרי - הכרה בצרכים האנושיים שלנו, ובחיסרון שאנחנו מוצאים במציאות.

מדוע, אם כן, חז"ל תיקנו תפילות על צרכים אישיים ביום כזה, שעניינו המלכת ה' בעולם?

לכאורה אפשר לשאול שאלה זו עצמה גם בנוגע לתפלות כל השנה כולה:

בתפלת שמונה עשרה, המתפלל הוא כעומד לפני המלך, ובעמדו לפני מלך אסור לאדם להראות שום תנועה המבטאת את מציאותו שלו, ועד כדי כך, שמצינו בגמרא שאפילו "מחזה במחוג קדמי מלכא"¹³ [רומז בתנועה לפני המלך] חייב בעונש דהיפך החיים; אך יחד עם זאת, קבעו חכמים בנוסח התפלה, לכל אחד מִישראל, את שנים עשר הברכות האמצעיות, שתוכנן הוא - שאילת צרכיו.

אלא שישנו חילוק גדול בין תפלת ראש השנה לתפלות כל השנה:

בכל השנה, לאחר ההכתרה דראש השנה, הקב"ה הוא כביכול כ"מלך" המנהיג מדינה, ולכן ביטול בני המדינה אז אל המלך הוא באופן שמורגש בו שישנם המציאות והצרכים של אנשי המדינה, אשר אותם מנהיג המלך; אין זאת אלא שבעת העמידה לפני המלך ממש, צריך להיות ניכר שלכל מציאות המדינה אין קיום משל עצמה, אלא היא משועבדת אל המלך.

אבל בשעה שיש צורך להכתיר את הקב"ה למלך, כאשר הוא עדיין מרומם ומנושא מהנהגת המלוכה, נדרש ביטול גדול ועמוק יותר, ביטול בתכלית, שבו לא יורגש מאומה מלבד המלך עצמו - ואם כן עולה השאלה: כיצד יכול האדם במצב כזה לבקש מהמלך את צרכיו האישיים?

בתפילת שמונה עשרה של כל יום, הקונפליקט עדין יותר. אמנם אנחנו עומדים מול המלך, אך אין מלך בלי עם, ואחת התכונות של המלך היא הדאגה לממלכתו, ולכן כל הצרכים האישיים מובאים לפני המלך. אולם בראש השנה הכול מתחיל מחדש: ה' מוכתר מחדש למלך, ואין עוד מלבדו. בזמן ההמלכה של ה' אין שום קיום מלבד הקיום האלוקי, וממילא אין על מה לבקש בקשות אישיות.

המלכת ה' בכל פרטי המציאות

והביאור בזה:

כאשר אדם מישראל מבקש את צרכיו בראש השנה, הרי המבוקש צריך להיות לא למען התועלת שלו, כדי שיהיה לו ריבוי בעניני עולם הזה (או אפילו ריבוי בענינים רוחניים), אלא כהמשך לעבודה ד"תמליכוני עליכם":

קיום "מלוך על העולם כולו בכבודך", שבכל העולם תראה ותתגלה מלכותו של הקב"ה, הוא על ידי זה שיהודי עוסק בעניני עולם הזה ועושה אותם "מכון לשבתו יתברך"¹⁴;

ומכיון שכל אחד ואחד מישראל יש לו ניצוצי קדושה השייכים לנשמתו, אשר הוא דוקא צריך לבררם - והם מלובשים בדברים הגשמיים שקבע הקב"ה לחלקו ולעבודתו - לפיכך, מבקש אדם מישראל מהקב"ה שישפיע לו את הדברים הללו, כדי שבאמצעותם ישלים את החלק בענין "מלוך על העולם כולו" השייך אליו.

המלכת ה' על העולם מתממשת כאשר אנחנו עוסקים בפועל בעניני העולם הזה, מרוממים אותם והופכים אותם לכלי להשראת שכינה. הבקשות האישיות שלנו בתפילת ראש השנה הן חלק מן התפקיד שלנו בהמלכת ה', ומבטאות רצון עמוק שנוכל להמליך את ה' בכל פרטי החיים. לכן אין סתירה בין הבקשות

האישיות ובין הבקשה "מלוך על כל העולם כולו בכבודך", אלא הן מבטאות המשך ישיר שלה.

ונמצא, שגם בבקשת צרכיו בראש השנה אין מעורב הרגש של מציאות האדם, כיון שהוא מבקשם אך ורק לצורך גבוה. ואדרבה - הדבר בא דוקא מצד תכלית הביטול שעומד בו בעת העבודה דהכתרת המלך;

דמאחר שעבודת בירור הניצוצות נוגעת ושייכת לעצם הנשמה, דכשם שהכוונה ש"נתאוה הקב"ה להיות לו דירה בתחתונים"¹⁵ המתמלאת על ידי עבודת הבירורים מושרשת בעצמותו יתברך, על דרך זה הוא בבני ישראל הממלאים כוונה זו בפועל, שעבודה זו קשורה לעצם נשמתם.

ובעצם הנשמה אין שייך כלל כל הענין של רצונות אישיים, בהיותה "חבוקה ודבוקה בך... יחידה ליחדך"¹⁶ -

הרי מובן, שבקשת צרכיו זו (כדי למלא את הכוונה העליונה) נובעת מהביטול דעצם הנשמה, המתגלה בעבודה ד"תמליכוני עליכם".

כאשר אנחנו מבקשים את צרכינו מתוך הכוונה הזאת, אין כאן סתירה להתבטלות שבהמלכת ה'. להפך, ההתבטלות שלנו מול מלכות ה' מולידה בנו את הרצון ואת הבקשה לתיקון שלם בכל חלקי המציאות.

אך לכאורה יש מקום לשאול: ענין בקשת צרכיו בראש השנה קבעו חז"ל בנוסח התפלה עבור כל אחד מישראל, בכל מעמד ומצב שבו ימצא - והרי מכיר אדם בעצמו, שבקשתו את צרכיו הגשמיים והרוחניים אינה רק כדי שתמלא הכוונה העליונה, אלא על כל פנים - גם מפני שהוא נתון ב"מיצר" כפשוטו, ורצונו שהקב"ה ימלא את צרכיו (של האדם) "מידו המלאה... והרחבה". ואדרבה: זהו עיקר ענינה של מצוה זו, וכמפורש בברכות התפלה, וזהו תוכן מעלתה וחידושה של תפלה - שיתרפא החולה וירד הגשם.

ובשלמא [ומילא] אילו היה נדרש ממנו שבתפלת ראש השנה לא יחשוב כלל אודות צרכיו הגשמיים, כי אם שכל עבודתו תהא אך ורק בענין "תמליכוני עליכם" - לפעול בעצמו קבלת עול מלכותו יתברך - לא היה מקום לקושיא, דכיון שזהו הזמן של "קירוב המאור אל הניצוץ"¹⁷ [קירוב בין הקב"ה לנשמות

ישראל, מסוגל כל אחד מישראל להתעורר בהזזה עצמית להתקרב אל הקב"ה, וממילא - לשכוח את צרכיו האישיים, ושיהיה רצונו רק להיות ביחד עם ה"מלך".

אבל, היאך נדרש מכל אחד מישראל, שיהיו בו שני הקצוות גם יחד: שיחשוב אודות צרכיו שלו, וירצה שהקב"ה ימלאם, ובזה גופא לא יתערבו כל רגשות ופניות משלו, אלא כל מגמתו וחפצו יהיו לצורך גבוה?

המלכת ה' והתבטלות אליו בכל לב ונפש אינה עבודה קלה, אך ההתעוררות המיוחדת של ראש השנה מאפשרת לאדם להגיע אליה. אולם עבודת התפילה על הצרכים האישיים רק מתוך רצון למלכות ה' ובלי עירוב של רצונות אנושיים פשוטים, היא עבודה קשה עוד יותר.

אורי החכמה

נפשם בהם תתעטף

ויוכן זה על פי פירוש הבעש"ט על הפסוק "רעבים גם צמאים נפשם בהם תתעטף"¹⁸ - שרעב וצמאון הגוף לדבר מאכל או משקה נובעים מזה ש"נפשם בהם תתעטף", היינו, שהנפש רוצה לברר את ניצוצי הקדושה שבמאכל ובמשקה אלו, כיון שניצוצות אלו שייכים לאדם זה, "שהוא (דוקא) צריך לתקן"¹⁹.

ופירוש הדברים, שאף על פי שהאדם מרגיש רק ברעבונו הטבעי למאכל הבא מצד הגוף, הרי באמת זהו ה"רעב" של נשמתו לניצוצי הקדושה שבמאכל השייכים אליו.

על פי פירוש הבעל שם טוב, הרעב והצמא שאנחנו חשים הם בעצם עטיפה לרצון העמוק של הנפש שלנו לגלות את החיות האלוקית שבמאכל ובמשקה ולתקן אותה.

ועל דרך זה בענייננו: בקשת אדם מישראל בראש השנה בתחנונים שהקב"ה יתן לו את צרכיו הגשמיים והרוחניים, אף על פי שבחיזונית היא מצד זה שנוגעים לו ענייני בני חיי ומזוני וענייני מציאותו, מכל מקום, האמת והפנימיות של שפיכת הנפש הן - "רעב" הנשמה למלא את הכוונה העליונה

לעשות את הדברים הגשמיים הללו לדירה לו יתברך.

ואדרבה: הא גופא שאנו רואים, שבני ישראל מתעוררים מעומק לבבם באמירת "ונתנה תוקף... מי ינוח..." יותר מאשר באמירת "מלוך על העולם כולו בכבודך" - הרי זו הוכחה, שכן הוא גם באמיתת הענין.

דאף על פי שהטעם הגלוי לכך הוא, שבהיות האדם נשמה בגוף, הרי עניני עולם הזה קרובים אליו ונוגעים ללבו יותר מענינים רוחניים - הנה הטעם הפנימי בדבר הוא, שכוונת עצמותו יתברך היא דוקא בדירה בתחתונים, וממילא הדבר נוגע ומעורר גם את איש ישראל בעצמיות הנפש שלו;

ולכן מתעורר הוא וכו' בבקשות אלו דוקא, דפנימיות הענין זו היא ההזזה העצמית של עצם הנשמה למלא את הכוונה העליונה - לעשות את העולם לדירה לו יתברך.

ההתרגשות המיוחדת שיהודים רבים חשים בתפילת "ונתנה תוקף", אף יותר מאשר בתפילת "מלוך על כל העולם..." שהיא לכאורה עיקר עניינו של היום, נובעת בשורשה מהתעוררות הרצונות הכמוסים בנשמה לכך שהעולם כולו, בכל פרטיו וחלקיו, יאיר בטוב ה' ויגלה את מלכותו, ויממש את הרצון העליון - לעשות לו יתברך דירה בתחתונים.

עלי וחנה בנפש

ויש לומר שזהו גם הטעם בעבודת ה', למה שקבעו לומר את ההפטרה דתפלת חנה בראש השנה, ונכללו בה גם דברי עלי הכהן "עד מתי תשתכרין...":

טענת עלי היתה, שבעת עמידת האדם "לפני ה'" - "לפני קדש הקדשים"²⁰ - אין צריך שיהיה נוגע לו מאומה מלבד המצאו "לפני ה'"; אין מקום כלל שיהיה האדם שקוע באותה שעה בבקשות לענינים גשמיים, ואפילו לא בבקשה כמו "ונתתה לאמתך זרע אנשים"²¹, ועל אחת כמה וכמה שלא באופן ד"הרבתה להתפלל"; הנהגה זו היא מצב של "שכרות" דרצונותיה, שטובים הם, אבל הם לשם עצמה - "ונתתה לאמתך", היינו, שרצונה חזק כל כך, עד שאין היא שמה על לב למקום המצאה, שהיא עומדת "לפני ה'".

עלי חשב שהבקשה האישית של חנה להיפקד באה מתוך שהיא שקועה בחיים האנושיים וברצונותיה הפרטיים עד שאינה מסוגלת לראות את מציאות ה' ולהתבטל מולה, כשם ששיכור אינו מסוגל לראות את המציאות בבהירות.

ועל זה השיבה חנה "ואשפוך את נפשי לפני ה'": לא זו בלבד שתפלתה ל"זרע אנשים" אינה ענין של "שכרות", ח"ו, ברצונותיה שלה, כי אם אדרבה - זוהי השתפכות של פנימיות הנפש - דזהו דוקא המתאים והשייך למצב העמידה "לפני ה'", וכמו שנאמר "בקשו פני (מפני ש)את פניך ה' אבקש"²² - שאין לה רצון משלה כלל, וכל מציאותה היא היותה "חבוקה ודבוקה בכ".

ובזה יובן גם מה שבבקשתה נדרה מיד, שאם יתקיים "ונתתה לאמתך זרע אנשים", אזי "ונתתיו לה' כל ימי חייו"²³: כל ימי חייו לא יהיו חיים פרטיים, אלא יהיו מסורים ונתונים להקב"ה, כיון שבקשתה ל"זרע אנשים" אינה לשם עצמה, כי אם רק לצורך גבוה המורגש בנפשה פנימה.

ומזה ישנה לכל אחד מישראל הוראה בעבודתו יתברך בתפלתו בראש השנה:

אין די בכך שפנימיותו של אדם מישראל היא כדבעי, אלא הכרח הוא שהפנימיות תבוא גם לידי גילוי. ולכן, כאשר עומד אדם מישראל בראש השנה לבקש על צרכיו הגשמיים, או אפילו הרוחניים - ישנה בחינת "עלי הכהן" שבנפשו, הטוענת אליו: "עד מתי תשתכרין!" מה לך להרהר בענייני עולם הזה ובצרכיך שלך עתה, בזמן זה דהכתרת המלך!

ואף על פי כן, עליו לבקש על ענינים אלו, דאדרבה - זה גופא מביא ומעורר את מענה חנה, שכל אחד מישראל, אפילו מי שלעת עתה מחשבותיו נתונות להצטרפויותיו עבור עצמו, הרי פנימיות בקשתו היא - ענין של "ואשפוך את נפשי לפני ה'", השתפכות דפנימיות הנפש, אשר היא "חבוקה ודבוקה בכ" - היא ועצמותו יתברך כולא חד [הכול אחד].

בראש השנה חשוב שנזכור גם את דברי עלי הכהן, וגם את תשובתה של חנה. אנחנו צריכים שתהיה בנו הקריאה לבטל את כל רצונותינו בפני הרצון להמליך

את ה', ומתוך כך עלינו לראות איך בעומק הבקשות האישיות מתגלה הרצון האלוקי.

וכשם שבמענה חנה נסתתמה לגמרי טענת עלי, עד אשר, אדרבה, הסכים עמה - ואף נתן לה ברכתו והבטחתו בזה: "ואלקי ישראל יתן את שלתך אשר שאלת מעמו"²⁴ - כן ממלא הקב"ה את בקשתו של כל אחד מישראל לשנה טובה ומתוקה, כפשוטה - בטוב הנראה והנגלה, בבני חיי ומזוני, ובכולם רוויחי.

²⁴(אוצר לקוטי שיחות חלק ג, ראש השנה ב)

²⁴הדפסה ברזולוצית מסך - להדפסה איכותית הדפס ישירות מן התכנה
היא שיחתי - ב: הנדלר, מעיין בת יהושע נריה (1) {12} עמוד מס: 227 הודפס ע"י אוצר החכמה

הערות ומקורות

1. שמואל-א א, ב.
2. של"ה מסכת ראש השנה ר"ד, א בהגהה
3. שמואל-א א, יג-טו.
4. בבא בתרא קכג, א.
5. שמואל-א א, יג.
6. שם, יב.
7. תהלים פא, ה.
8. משלי ל, ח.
9. לקוטי תורה ראש השנה נו, א.
10. ראש השנה טז, א; לד, ב.
11. הלכות תשובה ג.
12. תיקון ו.
13. חגיגה ה, ב.
14. תניא פרק לד.
15. תניא פרק לו.
16. הושענות.
17. דרך חיים יג, ד.
18. תהלים קז, ה.
19. כתר שם טוב סימן קצד.
20. רלב"ג שמואל-א א, יב.
21. שמואל-א א, יא.
22. תהלים כז, ח.
23. שמואל-א שם.
24. שם. יז.